

A most lezárult pályázat munkatervében az összesen 12 hónapra (2010. ápr. 1 - 2011. márc. 31.) tervezett kutatás feladatait az alábbiakban határoztuk meg:

- Törzsszöveg (lelőhelyek) írásának befejezése, megírt lelőhelyekhez adatpótlások, kiegészítések. A mintegy 900 lelőhelyből a tervezéskor 60 megíratlan volt. Írásuk folyamatos, a befejezés várható időpontja: 2010. dec. 31.
- Bevezetés megírása. Várható befejezés 2011. márc. 31.
- Irodalom jegyzék folyamatos frissítése. Várható befejezés 2010. dec. 31.
- A 28 helységek természetföldrajzi bevezetőjének megírása. Várható befejezés 2010. dec. 31.
- A mutatók alapjául szolgáló adatbázis készítése folyamatban van. A mutatók várható befejezése 2010. dec. 31.
- A teljes kézirat szakmai ellenőrzése, összefésülése, arányosítása 2011-ben fejeződhet be.
- A szövegbe és a lényegében már kész községtérképekre piktogramok (a lelőhely jellege és korok) tervezése a mutatói adatbázis segítségével 2010. dec. 31-ig történhet meg. Kivitelezésük a nyomdától függ.
- A földvárak, sírhalmok és középkori templomok felmérését ábrázoló felmérések tisztázati rajzának készítése folyamatban, befejezésük 2010 végére várható (kb. még 20 illusztráció).
- A jellemzőbb leletanyagot bemutató kb. 60 fényképes tábla tervezése és kivitelezése még csak megkezdődött. A befejezés 2010 végére várható.
- A korok szerinti áttekintő térképek alaptérképe az összes lelőhely feltüntetésével elkészült. A korszakokra bontott térképek megtervezése és feltöltése szakanyaggal, ezután kezdődik. Elkészülésük 2010. dec. 31-re várható.

Az egyes munkafázisok végére várható, ellenőrzendő eredmények:

- 2010: Törzsszöveg, irodalomjegyzék, mutatók, piktogramok, szövegközi illusztrációk, fényképes táblák
- 2011: Bevezetés, összefésülés, korok szerinti áttekintő térképek. Komplette kézirat illusztrációkkal.

A tervezett kutatás végeredménye a kutatott terület topográfiáját tartalmazó monográfia.

A tervben jeleztük, hogy a monográfia megjelentetésére külön kívánunk pályázni.

A kutatást a munkatervnek megfelelően, a tervezett kutatói létszámmal és részvételi aránnyal folytattuk. Lényegében teljesítettük célkitűzéseinket.

2011. márciusában kérésünkre engedélyezték a személyi költségekből (1. rovat) 440 E Ft átcsoportosítását a 3.3 (egyéb) rovatra, 150 E Ft átcsoportosítását pedig a 4. (befektetett eszközök költsége) rovatra.

Az átcsoportosítást az indokolta, hogy a szöveg közti képek grafikai munkáit (átrajzolás, szkennelés) számla ellenében kívántuk elszámolni. Ahhoz, hogy a kéziratot egy egységként tudjuk kezelni, szükségessé vált új számítógép vásárlása, miután a korábbi gépet már nem lehetett bővíteni.

Az átcsoportosítás kedvezőbb feltételeket biztosított a kutatás folytatásához.

- Törzsszöveg (lelőhelyek) írása néhány kiegészítésre szoruló címszó kivételével befejeződött.

- Elvégeztük a törzsszöveg (főszöveg és lábjegyzetek) formai egységesítését. Erre azért volt szükség, mert a különböző szerzők, különböző időben, eltérő programmal bevitt szövegei a nyomdai előkészítéshez alkalmatlan sokszínűséget mutattak.
- Irodalom jegyzék folyamatos frissítése megtörtént.
- Elkészült a 28 helység természetföldrajzi bevezetőjének szövege. A törzsszövegbe történő beillesztésük folyamatban van.
- A mutatók alapjául szolgáló adatbázis készítése befejeződött. Elkészültek a mutatók is.
- Befejezéshez közeledik a teljes kézirat szakmai ellenőrzése, összefésülése, arányosítása.
- A községtérképek ellenőrzése, javítása, kiegészítése megtörtént.
- A szövegbe és a községtérképekre piktogramok (a lelőhely jellege és korok) tervezése a mutatói adatbázis segítségével megtörtént. Végleges formába öntésük a nyomdától függ.
- Néhány lelőhely (pl. halomsírmező) évtizedekkel korábban készült felméréséről kiderült, hogy használhatatlanul pontatlan. Sor került újabb felmérésükre.
- A földvárak, sírhalmok és középkori templomok felmérését ábrázoló felmérések publikációra alkalmas rajzai nagyjából elkészültek, teljes befejezésük – a még ezután kiválasztásra kerülő nyomdával való egyeztetés miatt is – 2011-ben várható.
- A jellemzőbb leletanyagot bemutató 65 fényképes tábla tervezése és kivitelezése 2010 elején még csak megkezdődött. A mintegy 55 típustábla tervezése csaknem teljesen befejeződött. Befejezéshez közeledik a leletanyag fényképezése is. A táblák végleges formájú kivitelezésében a grafikus betegsége okozott lemaradást, ami a nyomdai munkák elkezdése előtt behozható. A fennmaradó 10 táblán bemutatni kívánt jellegzetesebb objektum földi és légi felvételei, régi térképek reprodukciói rendelkezésre állnak, táblába rendezésük a típustáblák befejezése után rendelkezésre álló terjedelemben rövid idő alatt elvégezhető.
- A korok szerinti áttekintő térképek alaptérképe az összes lelőhely feltüntetésével korábban elkészült. A beszámolási időszak alatt megtörtént a korszakokra bontott térképek megtervezése és feltöltése szakanyaggal. A 8 térképlap alkalmas a nyomdai kivitelezésre.

A kutatás végeredményeként elkészült monográfia adatai:

Dinnyés István–Kővári Klára–Kvassay Judit–Miklós Zsuzsa–Tettamanti Sarolta–Torma István (szerk.): Pest megye régészeti topográfiája. A volt aszódi és gödöllői járás.

Terjedelemben: 60 szerzői ív szöveg, 40 fekete-fehér szövegközi illusztráció és 28 fekete-fehér térkép, 65 fényképes tábla, mellékletként 8 db. színes térkép.

Előzmények

Eredetileg Pest megye északkeleti része 76 településének régészeti lelőhelyeit egy kötetben terveztük publikálni. Ennek megfelelően kezdtük meg a terepbejárást és az egyéb adatgyűjtést az 1970-es években az Ipolytól a Galgáig terjedő területen. Az 1980-as évek közepére kiderült, hogy a nagy számú lelőhely és a bőséges múzeumi, valamint szakirodalmi forrásanyag szétfeszítené a kötet kereteit. Ezért az MRT 9. kötetében csak a szobi és váci járást dolgoztuk fel.

A volt aszódi és gödöllői járás területét ezután Pest megye harmadik köteteként külön kívántuk tárgyalni. A váci kötet írásának befejezése után az 1990-es évek elejétől folytattuk a felfüggesztett kutatást. A 2000-es évek legelejére lényegében befejeződtek a terepmunkák, kb. 50 %-os készültséget értünk el a kézirat összeállításában. Anyagi támogatás és személyi kapacitás hiányában 2002-től a folytatás reménye nélkül maradt félbe Aszód és Gödöllő környékének régészeti topográfiája. Az MTA Régészeti Intézete és a Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága között 2007-ben létrejött együttműködési megállapodás teremtette meg a kutatás felújításának alapját. A két intézmény személyi és anyagi támogatásával a szerzők részvételével folytatódott a munka, és a 2010-ben elnyert OTKA támogatás felhasználásával fejeződött be.

Kutatási módszer

Kutatásaink során a Magyarország Régészeti Topográfiája (MRT) 1-10. kötetének módszereit alkalmaztuk. Az 1960-as években indult sorozat köteteihez hasonlóan a feldolgozásra kiválasztott közigazgatási egységek (járások) régészeti emlékanyagát és történeti forrásait a jelen kötet is lelőhelyek szerinti csoportosításban tárgyalja az őskortól a török kor végéig terjedő időből. A teljességre törekvő múzeumi és szakirodalmi adatgyűjtés eredményeinek kritikai értékelésén túl az emberi megtelepülésre alkalmas területek terepbejárásokkal történő átkutatására törekedtünk.

A hosszan elhúzódó és időközben megszakadt kutatás miatt sem a félkész kötet szerkezetén, sem az illusztrációk rendszerén nem kívántunk változtatni. Az időközben előkerült leleteket és irodalmat természetesen bedolgoztuk, kiegészítő terepbejárásokat végeztünk. A rendszerváltás után lehetőségünk nyílt légi fotózásra is. A végső kézirat és az illusztrációk elkészítéséhez felhasználtuk a számítástechnika lehetőségeit. A könyvhöz CD-t kívánunk csatolni a teljes tartalommal.

Bevezetés

A Bevezetésben a terület természetföldrajzát, régészeti és történeti, helytörténeti kutatás történetét, a munkánk során alkalmazott módszereket tárgyaljuk. Röviden összefoglaljuk az egyes korszakok lelőhelyeinek topográfiai, településtörténeti sajátosságait, főbb eredményeinket.

A terület átmeneti jellege, az eltérő természetföldrajzi adottságú tájakhoz való csatlakozása meghatározta, illetve alapvetően befolyásolta a kapcsolatrendszer alakulását az őskortól kezdve napjainkig. Ezt a régészeti és helytörténeti kutatás már korábban felismerte. A topográfiai kutatások eredményeként a nagyságrendekkel megnőtt és ellenőrzött forrásanyag a korábbinál pontosabb, árnyaltabb és módosított kép megrajzolását teszi lehetővé valamennyi régészeti korban. Nyomon követhetők az egyes korszakokban a terület hovatartozásának változásai (Pl. az újkőkorból a nyugati régióhoz, a középső rézkorból a keleti régióhoz tartozott. A bronzkor több szakaszában itt húzódott a nyugati és északkeleti kultúrák határa. A római korban a terület nagyobbik déli fele a sűrűn betelepült szarmata, északi pereme a kvád szállásterülethez tartozott.) A hunkor és a kora avarkor közötti idő leleteinek teljes hiánya csak részben magyarázható hatalmi vákuummal.

A kevés, kisebb feltárás a kora avar kortól kezdve a késő avar korig egyaránt hozott felszínre sírokat. Az országos helyzethez hasonlóan itt is jelentősen megnőtt az első sorban késő avar telephelyek száma. Ugyanez mondható el a X–XI. századról is.

A régészeti és történeti adatok szerint az Árpád-korban sűrű településhálózat alakult ki. A beható elemzést igénylő témából most csak néhány részletet emelünk ki. Csaknem minden második lelőhelyen (kb. 400) sikerült a XI–XIV. század valamelyik szakaszára keltezhető leletanyagot gyűjteni. A többnyire kis kiterjedésű, rövid életű szórt településekből mintegy 80, oklevelekkel is azonosítható falu alakult ki. Ezek döntő többségének, több mint hetvennek magyar névadással jött létre a neve. A Galga-patakon kívül legfeljebb hét szláv eredetű falunevet ismerünk. Az írott forrásokban szereplő helységek túlnyomó többségének helyét sikerült régészeti leletanyaggal is meghatároznunk.

A falvak egy része már a XIII/XIV. század fordulóján lakatlanná vált. A török korban teljes egészében a budai szandzsákhöz tartozó területet a háborúk és portyázások erősen sújtották. A korszakot alig néhány falu vészelte át. A megfogyatkozott lakosság helyére a Felvidékre húzódott magyar birtokosok már a XVII. században megkezdték a szlovák jobbágyságot betelepítését, amit a török kor után folytattak (a XVIII. század közepére a 15 magyar többségű település mellett 12 szlovák és egy német falu alakult ki).

A lelőhelyek tárgyalása

A kézirat gerincét az Északi-középhegység és az Alföld találkozásánál fekvő 793,5 km²-es területen regisztrált összesen 888 lokalizálható lelőhely közreadása képezi. A 28 település (felsorolásukat l. a Tartalomjegyzékben) lelőhelyeit – beleértve a pontosan lokalizálhatatlanokat is – a kialakult gyakorlatot követve tárgyaljuk. A lelőhelyleírások vázlatos sémája: Földrajzi elhelyezkedés, kutatástörténet (beleértve a terepbejárásokat is), forráskritikai elemzés, a feltárt objektumok és leletanyag tömör jellemzése, teljes körű adatolás.

A középkori települések történetének összeállítását egyrészt elősegítette a jó forrásfeltártság, másrészt viszont az írásos anyag jellege miatt alapvetően a birtoklástörténetre és a XV. századtól kezdve adóösszeírások felhasználására szorítkozhattunk. Mindamellet ezek is számos régészeti és településtörténetileg hasznosítható adatot szolgáltatottak. A határjárások, régi térképek, mai földrajzi nevek és a régészeti lelőhelyek összevetésével rekonstruálható az egykori településhálózat. A határhasználat említése fontos információkat nyújthat a környezetregészeti vizsgálatokhoz.

Terepmunkáink eredményeként számos elpusztult, oklevelekben nem, vagy csak egy említés erejéig szereplő középkori, főleg Árpád-kori templom maradványa kerülhetett be a kéziratba.

Kiegészítő szövegek

A több irányú tájékozódást a különféle mutatók segítik (l. a Tartalomjegyzéket).

A Bevezetés szélesebb körű érdeklődésre is számot tartó részeit és a képaláírásokat németül is közreadjuk.

Illusztrációk

A lelőhelyeket feltüntető községtérképek 1:25 000-es léptéken jórészt elkészültek még a rendszerváltás előtt. A korábbi stupid titkosítási szabályok feloldása után alkalom nyílt volna részletgazdag valódi térképek készítésére vagy alaptérképek átvételére és szakanyaggal történő kiegészítésére. Ez és ennek nyomdai kivitelezése irreális többletköltséget jelentett volna. Ezért döntöttünk az elavult térkép vázlatok közlése mellett, amelyek minden kényszerű hiányosságuk ellenére sem tartalmazzak területi torzítást. A lelőhelyeket ábrázoló, a részletesebb tájékozódást segítő 10 000-es léptékű digitalizált térképekre a topográfiai munkák során vittük fel a lelőhelyeket. Ezek ma már több intézményben hozzáférhetők (KÖH, MTA RI, Váci Múzeum).

Átmenetet képez a szöveg és az illusztrációk között a minden lelőhelyhez összeállított jelcsoport; a betűkből és piktogramokból álló jelek a szöveg között és a községtérképeken is tájékoztatást nyújtanak a lelőhelyek koráról és az előforduló objektumokról.

Az őskori és középkori földvárak, úgyszintén a szarmata sírhalmok geodéziai felmérésében és közzétételében a szöveg közé elhelyezett illusztrációkkal, valamint a középkori templomok felmérésének és jellegzetesebb faragott köveinek publikálásában teljességre törekedtünk.

Az egyes korszakok és kultúrák legjellemzőbb, lehetőleg eddig közöletlen leletanyagának fényképeiből válogattuk össze a típustáblákat, amelyeket néhány jellegzetesebb objektum földi és légi felvételével, régi térképek reprodukcióival egészítettünk ki.

Mellékletként csatoljuk a kötethez az egyes korszakok lelőhelyeit áttekintő 8 db 1:100 000-es léptékű színes térképlapot.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	
Jelkulcs	
Felhasznált forrásanyag és rövidítések	
1. Acsa	
2. Aszód	
3. Bag	
4. Csömör	
5. Dány	
6. Domony	
7. Galgagyörk	
8. Galgahévíz	
9. Galgamácsa	
10. Gödöllő	
11. Hévízgyörk	
12. Iklad	
13. Isaszeg	
14. Kartal	

15. Kerepes	
16. Kistarcsa	
17. Mogyoród	
18. Nagytarcsa	
19. Pécel	
20. Püspökhátvan	
21. Szada	
22. Tura	
23. Vácegres	
24. Váckisújfalu	
25. Vácszentlászló	
26. Valkó	
27. Verseg	
28. Zsámbok	
Mutatók	
Lelet- és időrendi mutató	
Középkori településnevek	
Múzeumok, gyűjtemények, magángyűjtők	
A régészeti irodalomban és egyéb forrásokban szereplő lelőhelynevek	
Einleitung	
Zeichenerklärung	
Verzeichnis der Abbildungen und der Tafeln	
Inhalt	
Táblák	
Mellékletek	

A kötet megjelentetésére 2011. márciusában publikációs pályázatot nyújtottunk be (OTKA 100344.). Az ehhez szükséges lektorálást Jankovich-Bésán Dénes végezte el. Rendkívül kedvező véleményének summázata: „...nyugodtan kijelenthetjük, hogy a sorozathoz méltó, kiváló és fontos kézirat készült, melynek *kiadását feltétlenül javaslom, és támogatom.*”

Lektorunk is megállapítja, hogy az aszódi és gödöllői járás lelőhelysűrűsége lényegében megfelel a domb- és hegyvidéki területekének. A Galga-völgy kiszélesedő alsó szakaszán viszont a szomszédos alföldi területekre jellemző jóval nagyobb lelőhelysűrűség jelentkezik. A helységek szerint összeállított statisztika a lelőhelysűrűségnek nagy szórását mutatja (36 ha/lh.–191 ha/lh.) A részben természetföldrajzi, részben hozzáférhetőségi, részben pedig kutatástörténeti okokkal magyarázható különbségeket a helységek bevezető szövegében tervezzük indokolni

Lektorunk javaslatára a kötetben feltüntetjük a KÖH lelőhely azonosítókat. Ezért kigyűjtöttük a kötet területére vonatkozó azonosító számokat. A jelenleg még külön adatbázisban tárolt azonosító számokat a nyomdával történő egyeztetés után emeljük be a kézirat megfelelő helyeire.

(A szöveg tördelése és a lábjegyzetek elhelyezkedése nem egyezik meg a nyomdai kivitelezés utáni formával.)

2009.július 31-i állapot

...

6/8. NAD MOSZTYIKOM: O R, Bv, Sza

A belterület ÉNy-i széle mellett a Galga árteréből kiemelkedő domb oldalán és tetején, kb. 750 × 100–200 m-es területen közepes sűrűségben találtunk őskori és szarmata cserepeket. Az utóbbiak főleg a lelőhely ÉK-i részén sűrűsödtek. Megfigyeltünk hamus foltokat és paticsokat is. (Miklós, 1980.)

Az őskori cserepek nagyobb része a badeni kultúrához tartozik¹ (pl. perem alatt bordadíszes fazéktöredék; alagútful; benyomott pontsorról, bekarcolással díszített oldalak). A benyomkodott lécdíszes oldaltöredék, az enyhén kihajló peremű nyaktöredék és egy bütyökdiszes oldal késő bronzkori.² Találtunk egy fehéres színű pattintott pengetöredéket is.³

A késő szarmata korra jellemző a szürke, finoman iszapolt anyagú, kettőskúpos testű, vastagodó peremű, vállon kettős hornyolatú tálperem; a hengeres falú pohár peremtöredéke és a fekete, lekerekített, kissé behúzott peremű táltöredék⁴ A kézzel formált, homokkal, agyagszemcsékkel soványított, egyenetlenül elsimított felületű néhány fazéktöredék és az egyenes oldalú, kívül foltokban fényes felületű tál(?) töredék⁵ III–IV. századi, nem szarmata (talán kvád vagy ÉK-magyarországi) készítmény.

6/9. POD MOSZTYIKOM: O Bk

A községtől ÉNy-ra, a Galga árteréből kiemelkedő dombon, kb. 30 m-es körzetben néhány őskori cserepet találtunk. (Miklós, 1980.) A legjellegzetesebb egy kora bronzkori, kifelé profilált peremű töredék.⁶

6/10. FEKETE-ERDEI SZÖLŐK ALATT: O Sza M–Á

A falutól DNy-ra, a Bega-patak jobb partján, a vizenyős részből enyhén kiemelkedő dombon, kb. 100 × 60 m-es területen hamus foltokat figyeltünk meg és ezekben állatsontokat, római kori és Árpád-kori cserepeket találtunk. (Miklós, 1980.) Két korongolt,

¹ 81.38.2,4–7.

² APM 81.38.8–9, 15. Pór–Asztalos 1989, 19., említi a lelőhelyet.

³ APM 81.38.1.

⁴ APM 81.38.10–12.

⁵ APM 81.38.13–14.

⁶ APM 82.89.1.; Pór–Asztalos 1989, 19., említi a lelőhelyet.

enyhén kihajló, lekerekített szélű perem szarmata.⁷ A hullámvonalköteggel, illetve sűrű párhuzamos bekarcolással díszített fazékoldalak⁸ X–XII. századiak, a fogaskerékdíszes oldal⁹ XI–XII. századi. A XII–XIII. századra tehető a körbefutó csigavonallal és azt metsző ferde bevagdossággal ellátott fazékoldal, valamint néhány enyhén tagolt fazékperem.¹⁰ XIII. századiak a sárgásfehér, csigavonalas töredékek.¹¹

6/11. EGRES VÖLGY FELETT: ▼ Bv

Závodszy István 1872-ben Martini Dezsőtől egy kis bronztört kapott, amelyet Gohér Mihály fia talált Domonyban „Bernáth Gyula úr tagján egy csekély vízmosásban.”¹² Az 1864. évi térkép¹³ szerint a Bernáth-birtok a belterület és az Egres-patak között húzódott, a vízmosásos rész az utóbbi felett lehetett. A tört 1876-ban az MNM-nek adta. A leltárkönyvben megvan az azóta elkallódott 13,8 cm hosszú, tömör markolatú miniatűr tör rajza.¹⁴ A régészeti kongresszus kiállításán Závodszy István a Gödöllő és Vidéke Történelmi és Régészeti Múzeum-Egylet tagjaként gyűjteménye más tárgyaival együtt a domonyi bronztört is bemutatta. Hampel József a lelőhely megnevezése nélkül Gödöllő vidéki leletként sorolja fel a kiállított tárgyakat,¹⁵ közülük a tör fényképét is közli.¹⁶ Bóna István Hampel nyomán gödöllői leletként ismerteti a pilinyi kultúra miniatűr törei között.¹⁷

6/12. TEMETŐ (FLÓRAMAJOR, TOROM-DŰLŐ): ○ B, LT, Sza, A? Á ▲ B? Á

⁷ APM 81.40.1.

⁸ APM 81.40.2, 10.

⁹ APM 81.40.3.

¹⁰ APM 81.40.4–8.

¹¹ APM 81.40.9.

¹² Závodszy 14/1872.

¹³ PmL PmU 107.

¹⁴ MNM 278/1876.26. ma már nincs meg.; Említi Nagy 1904, 153–154.

¹⁵ Hampel 1876, 83, 84.

¹⁶ Hampel, 1876-1877, X. t. 6.

¹⁷ Bóna 1959-1961, 22., 3. kép 1.; Kővári 1998, 46.

A falu K-i szélén, a Galga jobb partján, az ártérből 6–8 m-re kiemelkedő dombon Kalicz Nándor,¹⁸ az 1960-as évek elején, 1965-ben pedig Asztalos István¹⁹ gyűjtött leleteket. A kb. 800 × 100–250 m kiterjedésű lelőhely két végén szántásban, háztáji földeken, illetve gázvezeték árok kidobott földjéből, jó megfigyelési körülmények között gyűjtöttünk cserepeket. A domb K-i szélén, munkagéppel kb. 1 m vastagságú földréteget hordtak el. Ennek falában két helyen paticsos sávot figyeltünk meg. A lelőhely középső részénél a domb erősen beugrik a Galga árterébe. Itt, a temető és a major területén találtunk leleteket. A majortól ÉNY-ra, ÉK–DNY-i irányú, kb. 20–30 m széles, 1–2 m mély árkot figyeltünk meg, amely ÉK-en beleolvad az ártérbe, DNY-on pedig a majorba vezető útnál tűnik el, tovább már nem követhető. Ez az árok esetleg mesterséges és a hatvani kultúra idején létesített földvárhoz tartozhatott, a domb NY–DNY-i folytatása felől védve a lakótelepet. Az erődítés feltételezett területe kb. 200 × 100–150 m lehetett. (*Szőke*, 1962; *Miklós*, 1976; 1980; 1981; *Miklós–Torma*, 1977; *Kővári–Miklós*, 1985.)

Egy 1957-ben, térképészeti céllal készült légi felvételen nagyjából kör alakú sötét gyűrű figyelhető meg, amelyet — a Galga felől — kívül világos gyűrű is övez.²⁰ Miklós Zsuzsa 1992 júniusa óta több alkalommal (1998, 2005, 2006, 2007) készített légi fotókat a földvárról és környékéről. Az erődítés területét fedő sűrű bozót miatt azonban az ároknak csak kis részlete látható a fotókon.²¹

A hatvani kultúra leletei az egész lelőhelyen megtalálhatók: a különféle kihajló peremeken kívül gyakoriak a seprűdíszes és a textillenymatos urnatöredékek. Előfordul néhány pontsor díszes, valamint bütyökkel, illetve ujjbenyomásos léccel díszített oldal is.²² Egy korongolt, szürke fenéktöredék kelta.²³ A szürke, korongolt és a durva, kézzel formált, szarmata cserepeket néhány vastagodó, kissé behúzott peremű táltöredék alapján a késő szarmata korszakra keltezhetjük.²⁴ A kézzel formált, bevagdost szélű fazékperem valószínűleg avar.²⁵

¹⁸ Kalicz 1968, 124.

¹⁹ APM 64.497.1–64.503.1.; Asztalos 1968, 105.; Pór–Asztalos 1989, 19., említi a lelőhelyet.

²⁰ HM Hadtörténeti Intézet Térképtára: Nytsz. 2510/1980. II.; MTA RI TÜK 408.

²¹ MTA RI Neg. sz. 164 618–164 628.; 179 101.; 206 027–028, 072–074, 167.

²² APM 64.497.1–498.3.; 76.1.1–18.1.; 79.25.1.; 52.1–3.; 80.64.1.; 126.1–2.; 81.91.1.; VTM 76.113.1–3.; 117.1.

²³ APM 64.501.1.

²⁴ APM 76.19.1–23.1.; 79.52.4.; 80.126.3.; VTM 77.100.1–2.

Árpád-kori cserepek az egész lelőhelyen találhatók. X–XI. századi az erősen kihajló peremű fazéktöredék és két, befésült hullámvonal köteggel díszített fazékololdal.²⁶ X–XII. századiak a fogaskerékdíszes, a párhuzamos-illetve hullámvonal köteggel és az egyszeres hullámvonallal, ferde bevagdosással ellátott töredékek.²⁷ A kettős tagolású, a galléros és enyhén tagolt fazékperemek, csigavonalas oldalak, redukált égetésű, harang alakú fedőtöredékek XIII. századiak.²⁸ Terepbejárásunkon a hatvani kultúra erősítésén belül, a major ÉK-i szélén, közvetlenül az ártér felett egy félkörben húzódó, kb. 15 m széles árkot figyeltünk meg, körülötte és benne Árpád-kori cserepeket és őrlőkövet találtunk. Ezen a helyen egy 1864-ben készült térkép kisméretű, kör alakú dombot ábrázol.²⁹ Ugyanitt, légi fotón egy 30 m belső, 40 m külső átmérőjű sötét gyűrű látható.³⁰ A Pesty Frigyes-féle helynévgyűjtemény szerint ezt a területet Torom dűlőnek nevezik, ahol hajdan „Dora és Antsa nevű kisasszonyok laktak kiknek itt kastélyuk lévén melynek ma már csak puszta helye látható s' így Torom dűlő Doráról, Antsáról pedig a Domonyhoz tartozó Antsi puszta neveztetik.”³¹ A Torom a torony szó változata, az egykor itt állt épületre utal. Első említése 1649-ből származik: az Aszód és Bag közötti határperben meghallgatott egyik tanú szerint „az Torom alláig Bagj föld.” A fentiek alapján a jelenleg félkör alakban megfigyelhető árok egy kisméretű Árpád-kori földvár sáncárkának részlete. A földvár tengerszint feletti magassága kb. 135 m, relatív magassága a Galga-völgy felett kb. 18 m.³² A név alapján Pór Mihály felveti, hogy templom is állhatott a lelőhelyen.³³ A torony elnevezés azonban általában az Árpád-kori kisvárak lakótornyaira vonatkozik. Így lehetett esetünkben is. Ezen a területen 2006-ban Miklós Zsuzsa végzett szondázó ásatást. Ennek eredményeként megállapította, hogy a lakóterületen humusznak és középkori objektumoknak már nincs nyomuk. Feltehetően a

²⁵ APM 81.91.2.

²⁶ APM 81.91.3–4.

²⁷ APM 80.126.4–10.; VTM 76.117.2–3.

²⁸ APM 64.503.1.; 79.25.2.; 52.5–6.; 80.64.2–3.; 126.11–19.; 81.91.6–9.; VTM 76.113.4.; 114.1–4.; 115.1.; 117.4, 6.; 77.100.3–4.

²⁹ PmL Úrbéri térképek 107. Átrajzolt változata: Pór–Asztalos 1989, számozatlan melléklet.

³⁰ 1970-ben, térképészeti céllal készült légi felvétel.

³¹ Pesty 1864/1976, 37.

³² Miklós 1982, 41–42., 26. kép 1–2., 49. kép 1–3., 55. kép 27–28.

³³ Pór–Asztalos 1989, 32.

korábbi szántásokkal, esetleges egyéb földmunkákkal koptatták le ennyire az egykori felszín. A sáncárokkal védett területen csupán két gödör (egy hatvani kultúrára és egy leletmentes) nyomait találták meg. A sáncárok Ny-i szakasza eredetileg 330 cm mély és 11 m széles volt. Pontos mélységét nem lehetett megállapítani, mert alsó részét beleásták egy bronzkori objektumba. Betöltéséből kevés bronzkori és Árpád-kori cserép került felszínre.³⁴

Itt tárgyaljuk az elpusztult Oncstelekét.³⁵ Számos változatban előforduló nevének első fele személynévi eredetű.³⁶ 1394-ben Ákos fia László özvegyének, Frank erdélyi vajda feleségének hitbér és kártétel címén Ákos fia Mikcs több birtokát átadta, köztük a Nógrád megyei Vuch pusztát is.³⁷ A későbbiekben is az Ákos birtokok sorsában osztozott. 1438-ban Rozgonyi István és rokonai megkapták a Zsidó és az Ákos nemzetség korábbi birtokait, köztük Onthelekét.³⁸ 1440-ben György rác despota a Zsigmond által neki elzálogosított birtokokat, köztük Wuch pusztát is, a zálog megfizetése után átadta Rozgonyi Istvánnak.³⁹ Még 1438-ban Albert király utasította a fehervári káptalant, hogy iktassa be a Rozgonyiakat birtokaikba, így Ontheleke, Acsteleke pusztába is.⁴⁰ Anthtelek, Anchteleke, illetve Onczteleke néven szerepel a Rozgonyi család tagjai közötti 1446. évi osztozkodásban⁴¹ és az 1519-ben Rozgonyi István és veje, Báthori András, István és György kölcsönös örökösödési szerződésében.⁴² A megállapodás értelmében a Báthoriakat 1523-ban, illetve 1524-ben beiktatták Onsztheleke, Onchteleke birtokába is.⁴³ A beiktatásnál Damon-i Balázs

³⁴ Rég. Kut. 2006, 191.; MNM Adattár 236/2007. XXX. A leletanyag az APM-be került.

³⁵ Középkori birtoklástörténeti adatait a Rozgonyi birtokok részeként Horváth 1982, 42–46. és Horváth 1998, 151–153. oldal között ismerteti. Pór–Asztalos 1989, 32–35.. említi a régészeti leleteket és legtöbb történeti adatát tárgyalja.

³⁶ Az 1525-ig előforduló névváltozatokat és a hangtani szempontokat Pór Mihály foglalta össze: Pór–Asztalos 1989, 34–35. Nem látjuk valószínűnek Horváth Lajos véleményét, aki szerint a név az ó „rég, öreg” közszóval függ össze és „rég, keleti település” a jelentése (Horváth 1980, 14–15.). Nem zárható ki teljesen az a feltevés, hogy az Ákos nemzetségben előforduló Anych női névből származik (Horváth 1998, 153.), habár az Onch, Ont, Anch stb. férfinévként már 1199-től adatolható (Fehértői 2004, 895.).

³⁷ OL DL. 7934.; Bártfai Szabó 1938, 469. reg.; ZsigmOkl I. 3350. reg.; Horváth 1980, 89. reg.

³⁸ OL DL. 13163, 13170 (DL/DF 4.2.); Bártfai Szabó 1938, 663. reg., tévesen 1437-es évszámmal.

³⁹ OL DL. 13520.; Bártfai Szabó 1938, 692.

⁴⁰ OL DL. 13163, 13172.; Bártfai Szabó 1938, 1223. illetve 672. reg.; Horváth 1980, 147, 148. reg.

⁴¹ Pl. OL DL. 56803.; Horváth 1980, 159, 161 reg.

⁴² Horváth 1980, 307–308, 312. reg.

⁴³ Horváth 1980, 316–318. reg.

ellentmondott.⁴⁴ 1449. és 1507. között további névváltozatokkal előfordul a Rozgonyiak birtokügyeiben.⁴⁵

1559-ben a Mácsa (9/1. lh.) lakói művelik a falu közelében fekvő Oncsatelek pusztát. 1562-ben, 1580-ban és 1590-ben Okcsatelek néven vették fel a defterbe. A két utóbbi alkalommal Bak (3/6. lh.) és Mácsa falu közelében levőnek írják.⁴⁶ Az Aszód melletti Ancsot 1653-ban vették fel a dézsmajegyzékbe.⁴⁷ Ugyanebben az évben az Aszód (2/4. lh.) és Iklad (12/3. lh.) közötti Anch pusztá tizedét a nógrádi várnagy bérelte 12 Ft-ért.⁴⁸ 1673-ban nem bérelte senki.⁴⁹ 1674-ben a behajthatatlan ancsi tizedet ingyen átengedték a lévai katonáknak.⁵⁰ 1676-ban is pusztá volt.⁵¹ 1677-ben Zsidó (23/1. lh.), Aszód, Bag (3/6. lh.), Veresegyház (MRT XIII/2. köt. 37/29. lh.) és Mácsa (9/1. lh.) lakosait eltiltották Domony (6/13. lh.) és Ants puszták használatától.⁵² 1690-ben Rozsnyai János (Kandó Judit férje) Hévíz (8/1. lh.) lakóira is kiterjesztett tiltása⁵³ után, 1696-ban Osztrólczy János és felesége Just Judit kérésére elrendelték Mindszent (27/6. lh.) és Aszód határának bejárását Domony és Ancs, illetve Kálló (Nógrád m.) és Verseg (27/1. lh.) között.⁵⁴ A bejárás megtörténtéről nincs tudomásunk. 1698-ban viszont Domony földesúra, Beniczky Tamás kérésére végeztek határjárást, amelyet az „Aszód nevű faluból Anczy és Iklad puszták felé járó úton megindulván” kezdtek. A bejárás után feltett kérdések azt tudakolták, hogy a szemle során látott, az ikladiak által az előző évben ásott árok „hasítaná az ancsi pusztának és az Aszód nevű falunak határait, s a pusztákhoz való mely földek és rétek esnek napnyugat felé, a domonyi és az ancsi földesurak mindenkor bírták...” A válaszok Ancs határait nem tartalmaztak érdemi adatokat. Csupán az egyik tanú vallotta, hogy az (egykori aszódi malomhoz ásott) óárok gátja végénél fut össze a bagi, aszódi és ancsi határ.⁵⁵ A vizsgált terület mindenesetre a Galgától É-ra, a mai aszódi és ikladi határra mutat. Ugyanígy

⁴⁴ Horváth 1980, 320, 321, 325. reg.

⁴⁵ Horváth 1980, 172, 257, 261, 271, 272. reg., a jelzetekkel és korábbi közlés adataival.

⁴⁶ Káldy-Nagy 1985, 466.

⁴⁷ Szakály 1995, 159.

⁴⁸ Horváth 1981, 130. reg.

⁴⁹ Horváth 1981, 273. reg.

⁵⁰ Horváth 1981, 279. reg.; Szakály 1995, 188.

⁵¹ Szakály 1995, 194., Ank néven.

⁵² Horváth 1981, 285. reg.

⁵³ Horváth 1983, 4. reg.

⁵⁴ Horváth 1983, 33. reg.

⁵⁵ Borosy–Kisfaludy–Szabó 1999, 263.

értelmezhető az 1699-ben Beniczky Tamás, Kandó István és Judit domonyi és ancsi földesurak és Osztroluczky János és felesége kérésére végzett határjárás.⁵⁶

Az egykori Ancsi pusztának nagyobb része a Galga balpartján az aszódi határba esik,⁵⁷ de ott csak kisebb, faluhelynek nem tartható Árpád-kori lelőhelyeket ismerünk (2/19., 2/20. lh.). Ezért azonosítjuk Oncstelkét a puszta közvetlen közelében, a Galga jobb partján fekvő lelőhelyünkkel, ahol viszont nagy kiterjedésű Árpád-kori falu és egy kisvár volt.

⁵⁶ Horváth 1983, 46. reg.

⁵⁷ Domonyhoz tartozó részét a már említett 1864. évi térkép ábrázolja. PmL Urbéri térképek 107. Átrajzolt változata: Pór–Asztalos 1989, számozatlan melléklet.

